

יהודי תימוז. העלייה השנייה ותנועת
הפועלים – אפלייה על בסיס
תרבותי-רעיוני או כלכלי ואתני?

הערות על: יוסף גורני. "כוחו וחולשתו של
ה'פטרנליזם' הערכי – תדמית יהודי תימוז
בעיני מנהיגות העלייה השנייה"¹

המחקר של עשרים השנים האחרונות ויותר הראה כי מנהיגי תנועת הפועלים הפלו את יהודי ארצות האסלאם לרעה ודחקו אותם לשולי החברה. יחס זה התגבש בתקופת העלייה השנייה עם המפגש בין יהודי תימוז ותנועת הפועלים והוא סימוז את דפוסי ההתנהגות כלפי יהודי ארצות האסלאם בתקופת המדינה שבדרך ובמדינת ישראל. מאפיין עיקרי בדפוס היחסים האלה היה ראייתם של יוצאי תימוז ויהודי המזרח כ"כלי עזר כמותי" במפעל הציוני שאותו היו אמורים להוביל יוצאי מזרח אירופה שנתפסו כתורמים לו תרומה "איכותית"².

¹ קתדרה. 108 (תשס"ג). עמ' 133-162.

² למשל. ניצה דרויאז. באיז מרכז קסמים: עולי תימוז בארץ-ישראל 1881-1914. ירושלים תשמ"ב: חנה הרצוג. עדתיות פוליטית – דימוי מול מציאות. תל-אביב תשמ"ו: גל לוי וזאב אמריד. "ש"ס ו'חזיון התעוררים האתני". בתור: יואב פלד (עורך). ש"ס – אתגר הישראליות. תל-אביב 2001. עמ' 126-158: יואב פלד. "אריה שאג. מי לא ירא?": ש"ס והמאבק על הישראליות". בתור: חנו חבר. יהודה שנהב. פנינה מוצפיי-האלר (עורכים). מזרחים בישראל: עיון ביקורתי מחודש. תל-אביב 2002. עמ' 272-287: בת-ציון עראקי קלורמו. "התימנים בחברה ובכלכלה של המושבות". ישראל. 4 (תשס"ד). עמ' 109-121.

Gershon Shafir. "The meeting of Eastern Europe and Yemen: 'idealistic workers' and 'natural workers' in early Zionist settlement in Palestine. *Ethnic and Racial Studies*. Vol. 13. 2. 1990. pp. 172-197.

יוסף גורני נזעק להסביר מחדש את ההתפתחויות ההיסטוריות האלה וחוזר לבחון את תדמית יהודי תימוז בעיני מנהיגי תנועת הפועלים ואת היחס אליהם. אף שגורני אינו מתמודד כלל עם טיעוניהם של אותם חוקרים. הוא יוצא "להעמיד כאז בהקשר הנכוז וביחס הנכוז את המפגש של אנשי העלייה השנייה עם העולים מתימוז" (עמ' 132). את ההעמדה הנכונה. לשיטתו. של המציאות ההיסטורית מפתח גורני על יסוד שני טיעונים מרכזיים: 1. תנועת הפועלים פיתחה תפיסה הדוגלת במעורבות נמרצת בבניין החברה הלאומית. תפיסה זו הולידה תפיסה "פטרנליסטית-קונסטרואקטיווית" של מנהיגי תנועת הפועלים ביחס לסביבתם. ו"מבחינה זו דינם של יוצאי מזרח אירופה ותימוז. נשים וגברים – היה אחד" (עמ' 134): 2. ההבחנה. כלומר האפליה. שעשו מנהיגי תנועת הפועלים ביז פועלים יוצאי מזרח אירופה וביז פועלים יוצאי תימוז והמזרח היתה על בסיס תרבותי-רעיוני ולא עדתי (עמ' 134). לפיכך טוען גורני. מי שרואה ביחס אל יהודי תימוז "אפליה על בסיס עדתי. טועה וגם מטעה" (עמ' 160). להלן אנתח את הנחותיו של גורני ואתיחס למקצת מטיעונו.

חלק נכבד ממאמרו מקדיש גורני לשליחות שמואל יבנאלי לתימוז (1911-1912). גורני (עמ' 137. 154. 157) כותב שיהודי תימוז הגיעו למושבות בעקבות שליחותו של יבנאלי. בכך הוא מאמץ את הגישה הפטרנליסטית הגורסת שאנשי העלייה השנייה "הביאו" את יהודי תימוז.³ אולם שליחות יבנאלי התגבשה רק לאחר העלייה הספונטאנית של יהודים מצפון תימוז והתיישבותם במושבות.⁴ בשנת 1908 באו לרחובות כמאה יהודים מצפון תימוז ובעקבותיהם הגיעו בשנת 1909 עוד למעלה ממאתיים נפש. חלקם פנו לרחובות והאחרים הלכו לראשוני-לציון ופתח-תקוה. הואיל והבאים למושבות היו בעלי משפחות הם היו נכונים לעבוד בכל עבודה ואפילו בשכר נמוך ובלבד

³ יהודי תימוז החלו לעלות לארץ-ישראל בשנת 1881. עד 1908 הם התיישבו בעיקר בירושלים וכז ביפו.

⁴ על כך מעיד יבנאלי עצמו במסע לתימוז. תל-אביב תשי"ב. עמ' 73.

שיוכלו להתפרנס. הגעתם למושבות חלה בזמו שמפלגות הפועלים והמשרד הארצי-ישראלי. החלו לקדם את רעיון "כיבוש העבודה" – הנס שהניפו פועלים ממזרח אירופה. "הפועלים האידיאליסטיים". אולם, "הפועלים האידיאליסטים" לא הצליחו לחדור באופן משמעותי לעבודה החקלאית במושבות. לפיכך עלתה הסברה שכיבוש העבודה יתכן רק באמצעות "פועלים טבעיים": אנשים הרגילים בעבודה קשה. מסתפקים במועט. יכולים לחיות בתנאים בלתי נוחים ובעלי כושר תחרות בתפוקה ובשכר עם הפועל הערבי. עולי תימו במושבות משכו את תשומת ליבם של המשרד הארצי-ישראלי ושל מנהיגי הפועלים. שראו בהם "פועלים טבעיים" והציעו שהם יכבשו את העבודה.⁵ תפיסה זו היא שעמדה מאחורי נסיעתו של שמואל יבנאלי לתימו כדי לעודד את עלייתם של פועלים.⁶ ולדברי גורני: יבנאלי נשלח "אל מי שמסוגלים להביא את ה'גאולה' הנחוצה לעבודה העברית" (עמ' 138). כבר בצעדיהם הראשונים בארץ-ישראל נתפסו אפוא עולי תימו כמי שאמורים לתרום תרומה "כמותית" למפעל הציוני. בעוד עולי מזרח אירופה הוגדרו כ"חלוצים". ובעלי התכונות הנחוצות להגשמה בפועל של הרעיון הציוני.⁷ יהודי תימו הכירו. בחוסר נחת. בתפקיד שיועד להם:

ההכרה של המיישבים היתה שונה מזה של והתימנים השואפים להתיישבות. לאמר כי. עליית האלמנט הזה של התימנים לא"י הוא נצרך לכבוש את העבודה העברית. מבלי שיהיה לו בסיס

⁵ דרויאן. עמ' 134.

⁶ על הרקע לשליחות יבנאלי ראו Shafir, pp. 175-179 : על מסעו בתימו והעלייה שעורר תוד שימוש במוטיבים משיחיים. בת-ציון עראקי קלורמן. *משיחות ומשיחים: יהודי תימו במאה הי"ט*. הקיבוץ המאוחד: תל-אביב 1995. עמ' 129-124.

⁷ Yoav Peled and Gershon Shafir. "The Roots of Peacemaking: The Dynamics of Citizenship in Israel, 1948-1993." *International Journal of Middle East Studies*. 28 (1996). pp. 401-402.

ואפשרות של קיום עצמי כדי שיהיה משועבד לעבודה וקשור אליה. מחשש פן יוכל להחזיק מעמד עצמי ואח"כ ישלך את שוק העבודה אחורנית. ומתוד הכרה כזו ... נשלח מר יבנאלי לתימו עוד בשנת תר"ע ותרע"א באופן מחושב לגייס צבא עבודה שיתאים לעבודה חקלאית. צבא עבודה כזה שאינו דורש יתרונות.⁸

בכל זאת. גורני מבקר את "הדעה הנפוצה במחקר ובציבור זה שנים" כי "יחסה ושל תנועת הפועלים לתימנים היה מכשירי גרידא" (עמ' 159).

גורני גם תוקף את החוקרים (בלי להזכיר את שמם ואת עבודותיהם) המבקרים את מנהיגי תנועת הפועלים שהגדירו את יוצאי תימו כ"מסתפקים במועט" (160). בניסיונו להצדיק את התפיסה הזאת. הוא מציג דברים שכתב יבנאלי מהם משתמע שתכונה זו מוטבעת ביהודי תימו: "ברוב הכפרים גילה יבנאלי אנשי עבודה המסתפקים במועט. בעלי חזות מוצקה ובריאה... " (עמ' 138). אולם. יבנאלי. שבעצמו תר אחר "מסתפקים במועט". תיאר כד יהודים רק באחד המקומות בדרום תימו.⁹ רשמיו ממקומות אחרים סיפרו על אנשי עבודה השואפים לשפר את מעמדם ואת מצבם הכלכלי. הלוקחים חלק בתמורות הכלכליות שנגרמו בעקבות השלטון העות'מאני (החל משנת 1872) ומשתתפים בערנות בפעילות המסחרית המקומית והבינלאומית.¹⁰ זאת ועוד. מיד עם הגיעם לארץ-ישראל הביעו יוצאי תימו את שאיפתם שהמוסדות הציוניים יסייעו להם. כשם שסייעו למתיישבים יוצאי אירופה. לרכוש אדמה חקלאית לעיבוד ולהקים להם ישובים. עם כניסתם לרחובות. למשל. הם הודיעו לוועד המושבה. "שהמטרה של כולם לחיות חיים חקלאיים... ושיעזרו להם

⁸ אברהם טביב. "שאלת התיישבותנו בארץ". 1935. בכ"י. ארכיון א' טביב ואא"ט.

⁹ יבנאלי. מסע לתימו. עמ' 85.

¹⁰ שם. עמ' 19-21.

בכניית אדמה".¹¹ גם בראשון לציון עם הגעתם למושבה בשנת 1909 התברר כי עולי תימוז "מבקשים עבודה. שדות וכרמים". וכך עולה משיחותיהם עם נציג המשרד הארץ-ישראלי.¹² גם בתחום שכר העבודה דרשו יוצאי תימוז כל העת לשפר את שכרם ולפחות להשוותו לשכר פועל אשכנזי.¹³ אך גורני כותב: "בעוד שהניסוי של הפועלים האשכנזים הצעירים היה מלווה בתביעה לשיפור תנאי חייהם הזו בשכר והזו כמגורים. שאם לא כזו לא יוכלו להשתרש בעבודה. הרי לגבי התימנים הסכימו הכל מראש כי הם מסוגלים להסתפק בשכר נמוך יותר" (עמ' 142. ובעמ' 160).

הדימוי שיצרה תנועת הפועלים לתימנים: פועלים טבעיים ומסתפקים במועט. עוצב בהנגדה לדימוי שיצרה לאשכנזים: פועלים אידיאליסטים השואפים לשפר את תנאי חייהם. דימויים אלה והתקבלותם הרחבה שימשו אמצעי מרכזי בקביעת אופו חלוקת המשאבים הלאומיים: מעט לתימנים. יותר לאשכנזים. שכרם של הפועלים התימנים נקבע להיות נמוך מזה של הפועלים האשכנזים והם קיבלו בתים וחלקות אדמה קטנים וזולים יותר. בנוסף. לאחר כשלוש מאבקים של הפועלים האשכנזים ל"עבודה עברית" הם קיבלו מהמוסדות הציוניים קרקעות עליהן הקימו יישובים חקלאיים. ואילו לתימנים. למרות בקשותיהם. לא אפשרו להשתתף במפעל ההתיישבותי ולא להיכנס לתוך האתוס הציוני כמייסדים.¹⁴ כאמור.

¹¹ טביב. התיישבות התימנים. בכת"י 1949. עמ' 11.

¹² פרוטוקול ועד המושבה ראשון-לציון מס' 311. 10 באוקטובר 1909. ארכיון מוזיאון ראשון-לציון ואמר"ל. עמ' 141: י' שפרינצק. "בין התימנים". הפועל הצעיר. תרע"ב. בתוך: פרקי הפועל הצעיר. ג. תל-אביב תרצ"ה. עמ' 228. 232.

¹³ ראו למשל את תלונות התימנים על שכרם הירוד לעומת שכר הפועלים האשכנזים. הועד הכללי של עדת התימנים ברחובות אל המשרד הארץ-ישראלי והתקבל: 16.7.1919. אצ"מ. KKL3 150: ולהלן המאבק הנושן לשוויון בשכר העבודה לפועלי היקב.

¹⁴ על בקשות התימנים להתיישבות חקלאית שהושבו ריקם. למשל אברהם טביב. "טיוטת נאום למונגרס ה-14". 1925. אא"ט: והשוו פלד. עמ' 274.

לפי גורני. היחס המפלה הזה נבע מהבדלים רעיוניים-תרבותיים ולא מהבדלים על רקע עדתי ואתני: "אנשי העלייה השנייה. למז ההנהגה הארצית. דרך ההנהגה המקומית ועד הפועלים הרגילים לא ראו את הפועל התימני שווה להם במעמד הלאומי ובממד התרבותי – כל עוד הוא רחוק ממערכת הערכים אשר הדריכה אותם". וגורני פוסק: "מבחינה זו. בגישה היסטורית נכונה! איז מנוס מז המסקנה שלא היה אפשר אחרת" (עמ' 159). ואולם. המסקנות העולות מאופו התנהלות הנהגת הפועלים ומעורבותה באירועים לא מעטים שנגעו ליהודי תימוז סותרות את קביעותיו של גורני. להלן ננתח שני עניינים. ששניהם הוזכרו במאמרו. נראה את הסיבות לאפליית התימנים ונבחז האם באמת לא יכלה הנהגת הפועלים לפעול אחרת: התיישבות פועלים תימנים ואשכנזים בנחלת יהודה. ושכר פועלים תימנים ואשכנזים. בעיקר שכר פועלי היקב.

התיישבות פועלים תימנים ואשכנזים בנחלת יהודה

בשנת 1913 הוחלט להקים את נחלת יהודה. מושב פועלים ליד ראשוז-לציון.¹⁵ וועד "חובבי ציון" שרכש את הקרקע להתיישבות (350 דונם) החליט לחלק את הקרקע לעשרים וחמישה מתיישבים אשכנזים ולשלושים מתיישבים תימנים באופו זה: לכחמישה עשר פועלים חקלאים (אשכנזים) עשרה דונם לכל אחד. לששה פועלי היקב (אשכנזים) שבעה דונם לכל אחד. לארבעה בעלי מלאכה (אשכנזים) חמישה דונם לכל אחד: ולמתיישבים תימנים. מרביתם פועלים חקלאיים והשאר פועלים ביקב ובעלי-מלאכה. שני דונם לכל אחד.¹⁶ נציין כי בהמשך המכתב ששלחו "חובבי ציון" ל"משרד

¹⁵ על עניין זה הרחבתי במאמרי "התיישבות פועלים תימנים ואשכנזים: מראשוז-לציון לנחלת-יהודה ובחזרה". *קתדרה*. 84 (תשנ"ז). עמ' 85-106.

¹⁶ מכתב חובבי ציון למשרד הא"י ט"ז אדר תרע"ג (23 בפברואר 1913). אצ"מ KKL3 152: וראו מכתב בעלי המלאכה בנחלת יהודה. י"ח בשבט תרפ"ט (פברואר 1929). גורני כתב בטעות (עמ' 147) כי 290 דונם יועדו ל-50 משפחות פועלים אשכנזים ו-60 דונם ל-20 משפחות תימנים.

הארץ-ישראל" בפברואר 1913 הם הורו: "בשעה שתועידו את המגרש בעד התימנים. עליכם לשים לב להדבר הזה: כפי שאפשר הדבר. שנרכוש עוד שטח אדמה לרוח צפונית לנחלת יהודה. לכו צריד לעשות באופן כזה. שמגרש התימנים לא ימצא אז בתווד ובאמצע כל החלקים". המכתב רומז לתוכנית עתידית לרכוש קרקע בסמוד לחלקת התימנים כדי להרחיב את יישובם.¹⁷

הפועלים התימנים מחו על אופן חלוקת הקרקע אך בלית ברירה הסכימו לה ובלבד שיוכלו להתיישב. אולם התיישבותם לא יצאה אל הפועל כמתוכנן. חברי נחלת יהודה האשכנזים התנגדו להקמת יישוב נפרד לתימנים בסמיכות להם. הם דרשו שרק מספר קטן של תימנים יתיישב ושאלה ישולבו במושב נחלת יהודה. ביז טיעוניהם: "ביז השלושים בודאי ימצאו חלק גדול לא סימפטיים. והם. ביחד עם יתר האנשים הלא סימפטיים הנמצאים ביז האשכנזים אע"פ שנבחרו כלם... יסבו רעה גדולה למושב".¹⁸ ועוד: "מושבי זקנים מרופשים לא ניתו לעשות אצלנו".¹⁹ ובאשר לחלקה שנרכשה עבור התימנים הציעו: "נכוז הוא לבחור 6 תימנים מעולים. אנשים ישרים ופועלים חקלאיים חרוצים. ולחלק ביניהם את 60 הדונם."²⁰ התימנים. שלא היו מודעים לעוצמת ההתנגדות שהם עוררו. חילקו ביניהם את השטח (בחלוקה בלתי רשמית) לשלושים חלקות. ובתחילת שנת תרע"ד (סוף 1913) החלו לעבד את חלקותיהם. בזמן הזה. הקרוז הקיימת החלה לבנות את בתי הפועלים האשכנזים. ואילו עקב התנגדות האשכנזים התמהמהה בניית בתי הפועלים התימנים. בינתיים פרצה מלחמת העולם הראשונה וכל הטיפול בהתיישבותם ובהקמת בתיים של הפועלים התימנים נעצר. לאחר המלחמה הוכאה בעיית נחלת יהודה

¹⁷ מכתב חובבי ציון אל המשרד הא"י ט"ז אדר תרע"ג.

¹⁸ ז'יטובסקי לטהוז. ה' בחשוון תרע"ד (נובמבר 1913). אצ"מ. KKL3 153 \1.

¹⁹ ז'יטובסקי לטהוז. כ' ניסן התרע"ד (אפריל 1914). אצ"מ. KKL3 152 : הפנייה

למכתב זה ראו גם אצל דרויאז. עמ' 147.

²⁰ ז'יטובסקי לטהוז. ה' בחשוון תרע"ד (נובמבר 1913). אצ"מ. KKL3 153 \1.

להכרעתו הסופית של מנחם אושיסקין. ראש ועד הצירים. והוא פסק בפברואר 1920 שששים הדונם שנועדו לשלושים משפחות מיוצאי תימן יחולקו לשש משפחות.

הבה נראה מה היתה עמדתם של הפועלים ומפלגות הפועלים בפרשת נחלת יהודה. מסתבר שהפועלים האשכנזים של נחלת יהודה דחו את הפועלים התימנים בעיקר על רקע של סלידה חברתית. על בסיס אתני. הם נרתעו מהקמת ישוב בעל אופי שונה משלהם בהרכבו האנושי ובאורח חייו. בסמור אליהם. לפיכך דרשו שהתימנים יצטרפו למושב שלהם. אך במספר קטן. כדי שאפשר יהיה להטמיעם בתוך הישוב האשכנזי של נחלת יהודה. הטיעון כבוד המשקל שכאמור הועלה היה "מושבי זקנים מרופשים לא ניתן לעשות אצלנו". האשכנזים של נחלת יהודה התנגדו לתימנים גם בשל תחרות על משאבים שרצו להבטיח לעצמם באמצעות מניעתם מן התימנים – רצונם להשתלט על הקרקע מצפון למושב. קרקע שיועדה להרחבת מושב התימנים. ישוב התימנים אמור היה לקום בחלק הצפוני של נחלת יהודה. ומצפון לו היו עתודות הקרקע של בית דג'ז וסרפנד שהקרוז הקיימת תכננה לרכשו. לתימנים הובטח. להעביר להם את הזכויות של לפחות חלק מאדמות אלו (מאתיים דונם). אנשי נחלת יהודה. שלא פסקו לטעון כנגד מעוט הקרקע שבידיהם.²¹ לטשו את עיניהם לקרקעות אלה. סילוק מושב התימנים והטמעת מספר קטן של יחידים תימנים בתוכם היו עשויים להסיר את המכשול מעל דרכם. ואמנם לימים נרכשה האדמה מצפון לנחלת יהודה והוענקה למתיישבים בה.²²

ומה היתה עמדת מנהיגות תנועת הפועלים? גורני כותב: "מה היה חלקה של ההנהגה הארצית. הלא מקומית. בכשל המוסרי הזה? האם יכלו חברי הנהגה זו לחייב את מתיישבי נחלת יהודה לא להסכים

²¹ ראו מכתבים מטעם וועד נחלת יהודה הדורשים את הרחבת קרקע המושב אצ"מ. KKL3 153.

²² על רכישת קרקעות אלו: אצ"מ. KKL5 1552.

לחלוקה בלתי שוויונית של חלקות האדמה? ... התשובה היא לא. וזאת בשל מגבלת כוחם ... כל מה שנותר להם היה למחות ולהזעיק. וזאת עשו כמיטב כוחם וישרם" (עמ' 159).

כבר בשנת 1912. זמו קצר לאחר שנודע כיצד התכוונו חובבי ציון לחלק את אדמת נחלת יהודה התריע דוד בן-גוריון. כשם שמזכיר גורני. כנגד אפלייתם של התימנים לרעה בחלוקה זו. והצביע על כך שהיחס אליהם נבע מההבדל במוצא האתני: "זרותם זו של התימנים היא ממין אחר. כאז יש מלבד ההבדל המעמדי גם הבדל לאומי". זרות זו היא לא רק משפטית אד גם – ובעיקר – נפשית.²³ על כך אומר גורני: "אם נחליף את המושג 'לאומי' ב'עדת' הרי מדובר בבעיה הנמשכת ברציפות עד ימינו שלנו" (עמ' 146) – אד מתעקש להכחיש את אפליית התימנים על בסיס עדתי-אתני. בן-גוריון סבר שמי שחייב ויכול להסיר את המחיצות הם הפועלים. "פה איז בעלי-זכיות ומשוללי זכיות. מיוחסים ופחותים. בכל מפעליהם. הסתדרויותיהם ומוסדותיהם צריכים הם להתאמץ שהפועלים התימנים ישתתפו שם. ועל יסודות שווים."²⁴

אמנם. בוועידה השלישית של פועלי יהודה. שהתכנסה בבן-שמו בסוף 1912. התקבלה ההחלטה שבכל ענייני ההתיישבות לא יהיה כל הבדל בין פועלים תימנים לפועלים אשכנזים.²⁵ במהלך שנת 1913 המשיכו להופיע מעל דפי האחדות דעות הדומות לאלו שהציג בן-גוריון. כותבים ביקרו את היחס המעליב כלפי התימנים מצד רוב האכרים במושבות ובמיוחד התריסו כנגד "אדישות וחוסר התענינות מצד העסקנים והמוסדות. והתנכרות גמורה מצד החברים בעבודה – מצד הפועלים האשכנזים." ועוד נאמר: "איז אנו יכולים אלא להתבייש ולכבוש פנינו בקרקע מפני אותה ההתנכרות המוזרה לאחים בעבודה מצד הפועלים שהתחנכו על אידיאלי הסולידריות הלאומית

²³ דוד בן-גוריון. "חקה אחת". האחדות. י"ד ניסן תרע"ב.

²⁴ בן-גוריון. שם.

²⁵ האחדות. י" בטבת תרע"ג.

והפרולטרית.²⁶ לנוכח הרטוריקה הזאת. שאותה ודומיה משבח גורני במאמרו. ניתן היה לצפות שמפלגות הפועלים וההסתדרות יעשו מעשה ויפעלו בעניין נחלת יהודה למען הסרת "הזרות הנפשית". ולמען סולידריות פרולטרית ויחס שוויוני לתימנים. אלא שלא כך נהגו גופים אלה. התנהגותם התאפיינה בעמידה מזו הצד ואי התערבות. תגובות שמשמעותן המעשית היתה עמידה לצדן של הפועלים האשכנזים בנחלת יהודה ונגד הפועלים התימנים. האם. כדברי גורני. קצרה ידם מלהושיט עזרה? האם היו חסרי אמצעים להשפיע לטובת התימנים?

עמדתם של הגופים הללו בסכסוך הרקעות אחר שהיה קשור בתושבי נחלת יהודה מלמדת שכאשר היו מעוניינים לאכוף את דעתם הם נקטו בכל האמצעים שעמדו לרשותם כדי להכניע את תושבי נחלת יהודה ולהכריחם לקבל את רצונם. בשנת 1922 נכנסה למושב קבוצת פועלות שערכה בחכירה חלקה בת כשלושים דונם מאדמות נחלת יהודה. בשנת 1925 קנתה הקרן הקיימת עבור הקבוצה שלושים ושבעה דונם בסמוך לאדמות המושב. ומיד אחר-כך שלח המרכז החקלאי למקום טרקטור כדי שיחרוש את האדמה כהכנה לעונה החקלאית הבאה. תושבי נחלת יהודה התנגדו למסירת הקרקע לקבוצת הפועלות והם יצאו לשדה ומנעו בכוח את הטרקטור מלחרוש. הם טענו שעד שלא תושלם קניית שטחי האדמה הנוספים שהובטחו להם איזו לחלק אדמה לאיש. החל משא ומתן מייגע בין שליחי ההסתדרות ואנשי המושב. וכשהאחרונים עמדו במריים איימו עליהם בהרחקה מזו ההסתדרות. בהפסקת כל התקציבים לסידור המשקים ו"שתבוא השתדלות שלילית" להוספת קרקע למושב. וכאשר לא הועילו האיומים. הוועד הפועל של ההסתדרות החליט להוציא את המושב מארגונם. ומפלגות הפועלים. "הפועל הצעיר" ו"אחדות העבודה". הוציאו את חברי נחלת יהודה משורותיהן.

²⁶ שם. י"ז טבת תרע"ג: וכן השוו מאמרו של זרובבל. "על הועידה העולמית". שם. כ"ט סיון תרע"ג.

בנוסף. בפקודת ההסתדרות נסגר גז הילדים במקום. הרופא הוצא מן המושב. ולרופא בראשו־לציון ניתנה הוראה להושיט עזרה רפואית רק לקבוצת הפועלות.²⁷ אף לא אחד מן האמצעים החמורים הללו לא ננקט כדי להגן על האינטרסים של הפועלים התימנים – שרובם היו חברים בהסתדרות – באדמת נחלת יהודה.

ומה באשר לטענת גורני שהאפליה נגד התימנים היתה על רקע רעיוני? אפשר שהתנהגות המוסדות המיישבים ותנועת הפועלים לטובת האשכנזים הייתה קשורה לקרבה האידיאולוגית ביניהם ולהכרה בניסיון האשכנזים בעבודה חקלאית. אך במידה והסבר זה תרם למכלול היחס כלפי התימנים בנחלת יהודה הוא תקף רק בחלקו. ביז מייסדי מושב הפועלים בנחלת יהודה היו ארבע משפחות מ"קבוצת הירקנים" בבו־שמו שהיו ידועות בדבקותן האידיאולוגית. אחת־עשרה משפחות של פועלים חקלאיים במושבות ובבו־שמו. חמישה בעלי מלאכה וחמש משפחות מפועלי היקב. החתך התעסוקתי של המועמדים התימנים להתיישב בנחלת יהודה היה דומה: רובם פועלים חקלאיים בעלי ניסיון והשאר בעלי מלאכה ופועלים ביקב. זאת ועוד. אחת מפעולותיהם הראשונות של המתיישבים האשכנזים לאחר העלייה על הקרקע היתה הגשת בקשה להגדיל את סכומי ההלוואות שניתנו להם ולהוסיף להם קרקע כדי שיוכלו להיות "איכרים זעירים". שינהלו משק חקלאי מבלי להיזקק לעבודה כפועלים שכירים. המתיישבים. ובראשם "קבוצת הירקנים". דבקו במטרה זו והעלו אותה שוב ושוב. לפני המלחמה ואחריה. בפני המוסדות המיישבים. התפתחות זו לא עלתה בקנה אחד עם התוכנית היישובית של חובבי ציון. שרצתה שהמתיישבים יוסיפו לעבוד

²⁷ ראו השתלשלות הענינים: ש' ויליניץ. "השערוריה בנחלת יהודה". דואר היום. ט"ו באב תרפ"ה. 5.8.1925: ה"ל. "עוד לסכסוך בנחלת יהודה". שם. כ"ט אב תרפ"ה. 19.8.1925: המרכז החקלאי. "לשאלת הקרקע בנחלת יהודה". הארץ. י"ט אלול תרפ"ה. 8.9.1925: ועד המושב נחלת יהודה. "תשובה למרכז החקלאי. שם. כ' אלול תרפ"ה 9.9.1925: אריה שנידרמוז. "בענין נחלת יהודה". שם. ו' תשרי תרפ"ו. 24.9.1925.

כפועלים שכירים ויהיו בעלי משה עזר קטן בלבד.²⁸ עד כמה היתה "האידיאולוגיה היישובית" של מתיישבים אשכנזים אלה שונה מזו של התימנים? אמנם בפי התימנים לא היתה שגורה הטרימינולוגיה הסוציאליסטית. אך הם כמו האשכנזים רצו להתיישב ולהיות בעלי נחלה קרקעית שממנה יתפרנסו. גורני כותב: "מבחינת כיבוש העבודה היו התימנים רצויים. אולם מבחינת בניית חברה עובדת וערכית. במושגי תנועת הפועלים. הם היו בעיה" (עמ' 136). מה היתה "הבעיה" שהציבו התימנים בנחלת יהודה. אם לא שונותם האתנית?

שכר פועלים תימנים ואשכנזים ושכר פועלי היקב

גורני כותב כי מנהיגות הפועלים "זעקה ומחתה" נגד אי השוויון בהקצאת משאבים לתימנים אך בנושא "אי השוויון בשכר בין הפועלים ממוצא שונה" היתה שתיקה (עמ' 159). הוא מביא דוגמאות ונתונים לאפליית התימנים בשכרם ומסביר באמפטיה את שתיקת מנהיגות תנועת הפועלים בנובעת מארבע סיבות עיקריות (להלן נציגו ונגיב עליהן):

1. "מפני שאי-השוויון בשכר חל לא רק על הפועלים התימנים: גם הפועלות האשכנזיות השתכרו פחות מז הגברים בעבודות דומות". ההשוואה שעורר גורני היא כמוכז מופרכת. הוא משווה את השכר ששולם לגברים תימנים ולנשים אשכנזיות. ובכך מקבל את הגדרתם "הנשית" של התימנים בתחום פוליטיקת השכר. השוואת שכר פועלות אשכנזיות ופועלות תימניות מראה כמו אצל הגברים אפליה על בסיס עדתי: נשים אשכנזיות השתכרו יותר מאשר נשים תימניות בעבודה דומה.

²⁸ א' שפר. "מושב עובדים בנחלת יהודה (תרע"ג 1913)". קתדרה. 53 (תש"ז). עמ' 91-95.

2. העובדה שמצבו הכלכלי של רוב משפחות הפועלים התימנים "לא היה מזו הגרועים". וזאת מפני ש"עבודת הנשים והילדים הוסיפה לכלכלת המשפחה" (עמ' 160).

נשאלת השאלה. האם ילדים תימנים היו נאלצים לעזוב את בית הספר בגיל שמונה ותשע כדי לסייע לכלכלת משפחתם לו הוריהם עבדו וקבלו שכר הוגז על עבודתם? המחסור בפת לחם ממש. לפי עדויות בני הזמן (תימנים ואשכנזים). הוא ששלח ילדים אלה לשוק העבודה וילדות ונשים לעבוד כמשרתות בבתי אשכנזים.²⁹

3. "חלק מזו הפועלים התימנים היו בתקופה הראשונה שלהם במושבות בחזקת פועלים חדשים. ופועלים כאלה. גם מקרב האשכנזים. שכרם נמוך יותר (עמ' 160)".

גורני אינו מציין מה היה קנה המידה לשכר הנמוך יותר של פועלים חדשים. יש להבהיר כי שכר פועלים אשכנזים חדשים היה נמוך משכר עבודתם של פועלים אשכנזים מנוסים. אולם פועלים חדשים תימנים קיבלו שכר נמוך מפועלים חדשים אשכנזים.³⁰ גם לאחר שהתמחו בעבודה המשיכו הפועלים התימנים לקבל. באישור מנהיגי הפועלים. שכר נמוך מזה של פועל אשכנזי בעל וותק דומה בעבודה. בהמשך קובע גורני גם כי "שכרם של הפועלים התימנים שעבדו ביקב בראשו-לציון היה שווה לזה של מקביליהם האשכנזים" (ועל טעות זו – להלן).

²⁹ למשל נפתלי גרסי. ספר נפתלי גרסי איש העלייה השנייה: תולדות חיו וזכרונותיו. בעריכת שלום מדינה. רחובות 1983. עמ' 40-41: מרדכי טביב. כעשב השדה. תל-אביב 1974. עמ' 139-148: בנימין טביב. לקט פרודים מקורות חיי. ראשו-לציון 2003. עמ' 14: שמואל יבנאלי. "אחרי העלייה". תרע"ג. בתוך: פרקי הפועל הצעיר. ג'. תל-אביב תרצ"ה. עמ' 282: הנ"ל. "לתקנת מצב התימנים". האדמה. א' תשרי – אדר תר"ף. עמ' 88: צבי סוחובולסקי. "התימנים במושבות". דגב (חברות לעניני הפועל במושבות יוצאות לאור על ידי קבוצת חברים בסיוע ועדת התרבות של פועלי חדרה). אייר תרפ"ד. עמ' 13.

³⁰ סוחובולסקי. עמ' 11.

4. "התימנים נתפסו כ'פועלים טבעיים'. 'המסתפקים במועט'". מונח שגורני מייחס לו "תום היסטורי" (עמ' 160). וכבר התייחסנו למעלה למונח זה וייחוסו לתימנים ופקפקנו בתומתו. אלה אפוא לפי גורני הסיבות העיקריות מדוע לא יצאו ראשי תנועת הפועלים במאבק ציבורי ובשבייתה למען הסולידריות "הלאומית והפרולטרית" כדי להשוות את שכרם של התימנים לשכר האשכנזים. חולשת הסברים אלה עולה גם מקורות השבייתה (המוזכרת במאמרו של גורני) שפרצה ביקב של ראשוני-לציון בכ"ד חשו תרפ"א (5.11.1920). התנהגות ההסתדרות ובעיקר אנשי אחדות העבודה במהלך השבייתה מציעים הסבר אחר ל"שתיקה" מנהיגות הפועלים. כל פועלי היקב היו חברי מפלגת אחדות העבודה וחברי ההסתדרות. אולם במשא ומתן עם הנהלת היקב הסכימו הנושאים והנותנים מטעם אחדות העבודה שתוספות השכר שיקבלו הפועלים ייקבעו בהתאם לזהותם האתנית: ל"כל פועל אשכנזי 3 גרוש ליום לרוק. 5 גרוש לבעל אשה. אם יש לו ילדים 2 גרוש על כל ילד ליום. להתימנים ולהספרדים הוסיפו פחות: לבעל אשה רק 3 גרוש ולכל ילד גרוש אחד".³¹ זכריה גלוסקא. לימים ראש התאחדות התימנים. הטיח באנשי אחדות העבודה: "איה הסוציאליזם שבשמה הם דוגלים תמיד? כלום איננה אלא דברים בעלמא?".³² איז רגלים אפוא לדברי

³¹ וידיעה לא חתומה. "שביתת פועלי היקב בראשוני לציון". דואר היום. כ"ח בחשו תרפ"א (9.11.1920): עוד על השבייתה ביקב. פרקי הפועל הצעיר. ד'. תל-אביב תרצ"ה. עמ' 90-93.

³² זכריה גלוסקא. "אחדות העבודה. הסוציאליזם והתימנים!". דואר היום. י' טבת תרפ"א (21.12.1920). גלוסקא מביא כאן עניינים נוספים בהם הפלתה ההסתדרות את יוצאי תימן לרעה בענייני עבודה. עוד דוגמא. ממקור אחר: בשנת תרפ"ב. באחד הפרדסים ("פרדס גולדברג") שבו עבדו פועלים יוצאי תימן ופועלים אשכנזים. כולם חברי ההסתדרות. פרץ סכסוך עבודה והפועלים שבתו שלושה שבועות. אנשי המרכז החקלאי של ההסתדרות תיווכו ביז הצדדים והחליטו ששנים עשר הפועלים התימנים יפוטרו מעבודתם ובמקומם יכנסו פועלים אשכנזים. ראו ז' גלוסקא וש' כהן עראקי. "התימנים באסיפת הנבחרים". הארץ. כ"ח שבט תרפ"ו. 12.2.1926.

גורני שפועלים תימנים ביקב קיבלו שכר שווה לפועלים אשכנזים. גלוי וברור שחרף הזהות הפרולטרית. הם הופלו לרעה על ידי אישים שייצגו את מוסדות המדינה שבדרך על רקע הגדרתם כבעלי זהות אתנית ועדתית שונה.

המקרים המייצגים שנדונו כאן ורבים אחרים מראים כי כאשר התנגשו אינטרסים של יוצאי תימן עם אלו של יוצאי מזרח אירופה – גם כאשר שני הצדדים היו בעלי רקע דומה – ה"פטרנליזם-הקונסטרוקטיווי" של מנהיגות הפועלים העדיף תמיד את האשכנזים. גברים. נשים. ונערים.³³ התנהגות זו נבעה בעיקר מדחייתם של יוצאי תימן על בסיס ההבדלים האתניים ומהרצון לשמור על עמדות כוח כלכליות ואחרות. ולא על בסיס רעיוני כשם שמציע גורני. גורני מרבה להביא את התחבטויות הנפש של מנהיגי הפועלים בעניין אפליית התימנים (עמ' 147-149) ומציג אותם בהערכה כ"דוגמא נדירה של פגיעה במיתוס העצמי של חלוצים גואלי האומה". אולם המציאות ההיסטורית הראתה כאמור כי רטוריקה אידיאליסטית לבד. ואינטרסים. התנכרות ומעשים לבד. כפי שגורני עצמו אומר. איז הוא מחדש דבר.³⁴ "החידוש" הוא ההבנה והאמפטיה שהוא מגלה. בראשית המאה ה-21. ברוח הדימויים שעיצבה תנועת הפועלים בראשית המאה ה-20. לדחיקתם לשוליים

³³ לדוגמא. מקרה אחד מרבים: לאחר שהתברר לתימנים שלא יתיישבו בנחלת יהודה הם רכשו בכספם קרקע להתיישבות בראשון לציון. תנאי לקבלת הלוואה מז הקרו הקיימת לבניית בתיהם היה. לפי דרישת ההסתדרות: העברת הבעלות על מגרשי הבתים לקרו הקיימת. התימנים בקשו שהם יועסקו כפועלים בבניית בתיהם וירוויחו את שכר העבודה אולם ההסתדרות העדיפה קבוצת פועלים אשכנזים. ראו 'אפטר וא"מ קולר. לוועד לענייני ק"ל בא"י. כ' אדר א' תרפ"א (מרץ 1921). אצ"מ 154 KKL3: 'אטינגר להסתדרות הפועלים החקלאים. ט"ז אייר תרפ"א (24.5.1921). שם: "דין וחשבון ע"ד ביקורי את בניו הבתים בשכונת התימנים בראשון לציון". א' סיון תרפ"ב. שם (זהות החותם על הדו"ח אינה ברורה).

³⁴ גורני פותח את מאמרו. עמ' 132: "איז במאמר מקורות חדשים שיש בהם גילויים שלא נודעו קודם. ואיז הוא בא לתקו או לסתור את אשר נחקר בפירוט רב בשאלה זו על ידי קודמים בדור האחרון".

של יוצאי תימן בידי מנהיגי העלייה השנייה (לימים מנהיגי המדינה שבדרך) ומסקנתו השיפוטית: "לא היה אפשר אחרת" (עמ' 159).

בת-ציון עראקי קלורמז. המחלקה להיסטוריה. האוניברסיטה הפתוחה.

סוקרטס ממשיך לכתוב

במדור "האוזן השלישית" במוסף הספרות של "ידיעות אחרונות" מיום 16 בינואר 2004. אנו קוראים:
פילוסופיה. מדריך לאושר. מאת אלז דה בוטזו. מאנגלית: לי שיר והוצאת ידיעות אחרונות). איד קריאה בכתביהם של סוקרטס. אפיקורוס. סנקה. מונטזו. שופנהאור וניטשה עשויה לנחם ולתת עצות לחיים טובים.
גם בהארץ/ ספרים מיום 15 בפברואר 2004. במודעה גדולה בעמ' 9. נאמר:
דה בוטזו קרא בכתביהם של ששה מגדולי הפילוסופים. והששה הם:
סוקרטס. אפיקורוס. סנקה. מונטזו. ניטשה ושופנהאור.